

особи), але кримінально-процесуальна регламентація окремих слідчих (розшукових) дій, спрямованих на таке вилучення, потребує удосконалення.

Список використаної літератури

1. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник / Салтевський М. В. – К. : Кондор, 2005. – 588 с., 32 іл.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413/paran2#n2>
3. Спрощене досудове провадження в Україні: історія, сучасність, перспективи : навчальний посібник / Баулін О. В., Карпов Е. С., Поповченко О. І., Савицький Д. О. – К. : Семенко Сергій, 2004. - 151 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х. : Одиссей, 2011. – 248 с.
5. Черненко А. П. Про право органу дізнання на проведення слідчих дій на стадії порушення кримінальної справи / А. П. Черненко, А. Г. Шиян // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Дніпропетровськ, 2010. – Вип. № 1. – С. 233–239.
6. Черненко А. П. Про право органу дізнання на проведення слідчих дій / А. П. Черненко, А. Г. Шиян // Слідча діяльність: проблеми теорії та практики : матеріали наук.-практ. конф. та круглого столу (22 і 26 травня 2008 р.). – Дніпропетровськ, 2008. – С. 129–133.

ГЕМАЙ С. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології ДВНЗ
(Національний гірничий університет)

УДК 343.131

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДЕФІНІЦІЙНИХ НОРМ У НОВОМУ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Розглянуто актуальні на сьогоднішній день питання дефініційних норм у новому Кримінально-процесуальному кодексі України, а також проаналізовано деякі з них.

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс, дефініція, норма права, стаття, поняття, термін.

Рассмотрено актуальные на сегодняшний день вопросы дефиниционных норм в новом Уголовно-процессуальном кодексе Украины, а также проанализировано некоторые из них.

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс, дефиниция, норма права, статья, понятие, термин.

Had been considered the topical issues of norm-definitions of new criminal procedure code of Ukraine, analyzed some of them as well.

Keywords: criminal procedure code, definition, standard of law, provision in the law, concept, term.

Вступ. У кримінальному процесі, як ні в якому іншому юридичному процесі, питання визначеності правових понять актуальні через те, що тут права людини піддаються найсуворішим обмеженням. Крім того, у кримінальному процесі для службових осіб, які його ведуть, діє принцип «дозволено лише те, що прямо передбачено законом». Це означає, що зміст вживаних у статтях закону понять має бути однозначним, отже, чітким і зрозумілим як для службовців компетентних державних органів, так і суб'єктів, яких вони залучають до участі у кримінальних справах. «Заплутаність і технічна невнормованість правової бази

призводять до надмірного та невиправданого розширення меж судового розсуду, створюють підґрунтя для конкурентного правозастосування, провокують судову тяганину, чим фактично позбавляють особу права на доступ до суду ...» [1, с. 29].

Постановка завдання. Актуальність наукового дослідження полягає в тому, що з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу (КПК) виникла необхідність в розгляді актуальних питань щодо норм-дефініцій з метою їх однозначного тлумачення та застосування всіма учасниками процесуальний правовідносин. Новий КПК України [2] містить велику кількість понять, що в нормах права виражаються за допомогою адекватних термінів. Для формування у дізнавачів, слідчих, прокурорів і суддів «процесуальної правосвідомості», а головне – для правильного застосування норм кримінально-процесуального права, важливо правильне розуміння ними змісту, закладеного законодавцем у терміни. З'ясування змісту кримінально-процесуальної норми, як і будь-якої іншої норми права, відбувається шляхом її тлумачення. У межах кримінально-процесуального закону тлумачення окремих термінів здійснює законодавець шляхом запровадження у закон статей, що містять у собі норми-дефініції.

У вітчизняній юридичній літературі питанню використання у праві дефініцій (легальних визначень понять) приділено мало уваги. А. Хворостянкіна, вивчивши це питання, з'ясувала, що «в більшості джерел зазначене питання розглядається лише в контексті правил юридичної техніки, наводяться окремі приклади невдалих (з точки зору логіки та юридичної мови) дефініцій» [3, с. 28].

У літературі з кримінального процесу питання використання правових дефініцій взагалі малодосліджено. Нам удалося відшукати у виданнях останніх років лише одну працю, присвячену питанням розкриття змісту термінів, що вживаються у кримінально-процесуальному праві [4].

Результати дослідження. Обсяг наукової статті не дозволяє ґрунтовно проаналізувати такі проблеми, як: доцільність та необхідність законодавчих дефініцій; значення таких дефініцій для ефективної реалізації правових приписів; ролі нормативних дефініцій у забезпеченні реалізації принципів правової визначеності; стабільності правової системи та ін. Тому автор вирішив, що в даній статті норми-дефініції будуть дослідженими у такому обсязі, котрий, на його думку, забезпечить досягання мети й виконання всіх його завдань, а надто у даній момент, коли новий КПК тільки почав «працювати».

Цілком очевидно те, що принцип правової визначеності, точності, однозначності правової норми має для кримінально-процесуального права велике значення і вважається гарантією міцного правопорядку, оскільки кожному суб'єкту зрозумілі його права і обов'язки, він має певну свободу дій і рішень у межах правового простору. Правовий простір, у свою чергу, заданий словом, тими формами природної мови, які використовуються законодавцем для вираження загальнообов'язкових правил поведінки у певному суспільстві [5, с. 29; 6, с. 83–85].

Але в будь-якому разі прагнення до забезпечення однозначності понять, що вживаються у кримінально-процесуальному праві, не повинно бути причиною великої питомої ваги нормативних визначень у кримінально-процесуальному законі. Інакше проблема невизначеності у праві через відсутність дефініцій здатна перерости у проблему невизначеності через їх надмірну кількість. Отже, питання про доцільність існування норм-дефініцій у кримінально-процесуальному праві слід вирішувати як з позицій якості (змістовного наповнення), так і з позицій розумності їх кількості.

Норми-дефініції у кримінально-процесуальному праві визначають поняття, специфічне для цієї галузі права. Вони є проявом своєрідного автентичного тлумачення кримінально-процесуальних понять. Тому зміст понять, викладених у цих нормах, на відміну від інших, не може змінюватися у тлумаченні, здійснюваному Верховним Судом України та іншими інституціями.

Кожний термін, яким позначається поняття, що є предметом кримінально-правового регулювання, в принципі може претендувати на визначення його у нормі-дефініції. Але за такого підходу кримінально-процесуальний закон буде перевантажений статтями, що містять ці норми.

Перевантаженість закону дефініціями в такому разі обумовлюватиметься тим, що визначення одних понять дають, як правило, через визначення інших. Останні також можуть потребувати свого тлумачення у нормах-дефініціях. Такий підхід до нормативних визначень (дефініцій) здатен породити «ланцюжкову» реакцію дефініцій у кримінально-процесуальному законі. На підтвердження цього досить навести один приклад. У КПК, що втратив чинність, ч. 1 ст. 65 визначала: «доказами в кримінальній справі є всякі *фактичні дані* (вид. авт.), на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи». Даючи у нормі-дефініції легальне визначення поняття доказів, законодавець ужив термін «фактичні дані», що до цього часу не є однозначним у розумінні науковців. Але ситуація не змінилася навіть після прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу.

Зважаючи на те, що доказування становить серцевину усієї кримінально-процесуальної діяльності, доцільно було б викласти у законі й визначення поняття «фактичні дані». Однак немає гарантій, що визначення останнього, в свою чергу, не потребуватиме нових, ужитих у його дефініції, понять. Отже, формулюючи норми-дефініції, бажано уникати в них понять, які є невизначеними, розпливчастими, що негативно впливає і на формування системи наукових знань, і на практику застосування процедурних норм, що містять у собі відповідні поняття²⁶, і на процес підготовки кадрів для правоохоронних та судових органів. Можемо лише здогадуватись, що саме з цих причин законодавець виклав у ч. 1 ст. 84 КПК поняття доказів майже в тому ж значенні, що й раніше, й не дав визначення «фактичних даних».

Не можна не зважати й на ту обставину, що не всі поняття (терміни) можуть бути розтлумачені у законодавстві. Цілком очевидна утопічність «тотального легального визначення» кримінально-процесуальних термінів. Певна частина їх має бути предметом тлумачення науковців і практиків.

У чинному КПК норми-дефініції викладено в багатьох статтях. Одні з них (близько двадцяти шести) містяться компактно в окремій, спеціальній – третій – статті, інші ж, як правило, в ч. 1 статей, якими регламентуються відповідні поняття. Наприклад, визначення загального поняття «учасники процесу» подається у п. 19 ст. 3 КПК, а потім дефініція поняття кожного із зазначених тут учасників подана в спеціальних нормах – обвинуваченого – ч. 2 ст. 42 КПК, підозрюваного – ч. 1 ст. 42 КПК, захисника – ч. 1 ст. 45 КПК, потерпілого – ч. 1 ст. 55 КПК, цивільного позивача – ч. 1 ст. 61 КПК, цивільного відповідача – ч. 1 ст. 62 КПК, представників потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача – ч. 1 ст. 63 КПК.

Важко пояснити чим керувався законодавець, викладаючи одні норми-дефініції в ст. 3 КПК, а інші «розпорошив» в окремих статтях.

Як було зазначено вище, у чинному КПК у спеціальній статті (третій) подано близько двадцяти шести дефініційних норм. Здавалося б, такий підхід мав усунути суперечності у розумінні змісту кримінально-процесуальних понять. Але в деяких випадках одне й те ж поняття викладається в різних нормах-дефініціях по-різному. Наприклад, термін «обвинувачення». У п. 13 ст. 3 зазначено, що «обвинувачення – *твердження* компетентного органу чи особи про вчинення певною особою злочину, пред'явлене у встановленому цим Кодексом порядку». У п. 3 ст. 6 – «державне обвинувачення – процесуальна і публічна *діяльність* прокурора у доведенні перед судом обвинувачення...». Виходить, що державне обвинувачення – це діяльність, здійснювана з метою довести обвинувачення. Але ж державне обвинувачення – це лише один із видів обвинувачення. Отже, в аналізованому пункті ст. 3 фактично йдеться про доведення «обвинувачення обвинуваченням». У ч. 3 ст. 22: «обвинувачення – *функція*», тобто основний напрям кримінально-процесуальної діяльності.

У зв'язку з вищевикладеним порушується проблема визначення обсягу застосування норм-дефініцій у вітчизняному кримінально-процесуальному праві.

На перший погляд, дефініції всіх кримінально-процесуальних понять можна було б винести за межі закону й подати у вигляді додатка до нього, як це зроблено в КПК

---

²⁶ Про проблеми, що можуть порушуватись під час застосування нечітких норм кримінально-процесуального права [7, с. 1, 5].

Російської Федерації щодо кримінально-процесуальних документів. Такий варіант подання у законі дефініцій був би найефективнішим щодо повноти викладення кримінально-процесуальних понять. Крім того, за такого підходу частина кримінально-процесуального закону (кодексу), що несе в собі основне нормативне навантаження, значно б скоротилася і позбавилася норм-дефініцій, які не визначають ні процесуального статусу (прав і обов'язків) особи у кримінальному судочинстві, ні порядку провадження у кримінальних справах. Попри позитивні моменти зазначеного підходу до викладення у кримінально-процесуальному законі норм-дефініцій, його через свою громіздкість навряд чи можна було б використати під час підготовки проекту КПК, а тим паче запровадити до чинного КПК. Тому треба шукати інші шляхи розв'язання цієї проблеми.

Оскільки дефінітивні норми мають високий рівень узагальнення й через це є загальнообов'язковими для всіх суб'єктів кримінального процесу, то цілком логічним стає положення про те, що в цих нормах слід визначати основні поняття, без яких процес неможливий як явище. Якщо ж норми-дефініції присвячувати кожному специфічному для кримінального процесу поняттю, то обсяг статті, в якій вони міститимуться, може вийти за межі розумного.

Проаналізуємо наскільки вагомі для кримінального процесу роз'яснені законодавцем у ст. 3 КПК поняття (терміни).

Із двадцяти шести норм, викладених у ст. 3 КПК, шістнадцять стосуються суб'єктів кримінального процесу²⁷. Із них десять норм присвячено суб'єктам – державним органам і службовим особам (головуючий; керівник органу досудового розслідування; керівник органу прокуратури; прокурор; слідчий; слідчий суддя; суд апеляційної інстанції; суд касаційної інстанції; суддя); які здійснюють кримінальне судочинство. Ураховуючи, що кримінально-процесуальні норми взагалі адресовано переважно цим суб'єктам процесу, можна зробити висновок, що винесення законодавцем відповідних норм-дефініцій в окрему статтю виправдано.

Інші чотири норми, що присвячені учасникам кримінального провадження (п. 25), учасники судового провадження (п. 26), сторони кримінального провадження (п. 19), близькі родичі та члени сім'ї (п. 1), хоча й не дають визначень конкретних суб'єктів процесу, мають для нього загальний характер. Можна навіть сказати про те, що вони певним чином дефінітивні, бо створюють уявлення про відповідні поняття шляхом переліку інших понять, що в своїй сукупності утворюють означуване поняття.

Отже всі роз'яснені у ст. 3 КПК терміни можна поділити на три групи: 1) ті, що стосуються суб'єктів кримінального процесу; 2) ті, що стосуються кримінально-процесуальних документів; 3) інші.

У КПК, крім визначення понять суб'єктів кримінального процесу та процесуальних документів (яких тут переважна більшість), є дефініції й інших понять, скажімо: процесуальна дія, обвинувачення, нічний час тощо. Але зазначимо, що й тут не проглядається якась чітка логіка. Отже, треба зауважити, що робота з удосконалення цього виду норм як була не завершена, так і залишилася не завершена з прийняттям нового кримінального процесуального права.

На думку автора, логіку викладення дефініційних норм в окремій статті, розміщеній на початку КПК можна побудувати за декількома критеріями: запропонувати законодавцю викласти в спеціальній статті норми-дефініції лише тих понять, що вживаються у найбільшій кількості статей (глав). Для цього потрібно лише встановити такі поняття шляхом аналізу відповідних статей КПК. Іншим вирішенням питання могло б стати визначення понять, що застосовуються під час урегулювання всіх або переважної більшості стадій кримінального процесу. У будь-якому разі треба зважати й на вагу (значення) того чи іншого поняття для кримінального процесу взагалі чи окремих його стадій. Але у зв'язку з тим, що в дослідженнях кримінального процесу в цілому, а також окремих його елементів переважає діяльнісний підхід, основну увагу у застосуванні норм-дефініцій під час регулювання кримінально-

²⁷ Водночас дефініції понять багатьох суб'єктів (обвинувачений, підозрюваний, потерпілий та ін.) не включено до цієї статті.

процесуальних відносин має бути приділено визначенню понять, що характеризують діяльність. А саме: принципи, функції, учасники, дії, рішення, стадії, дії тощо.

Під час формулювання аналізованих норм слід було б урахувати наукові дефініції відповідних понять. Але тут треба зважати на ту обставину, що наукові дефініції формулюють учені, які використовують різні методи дослідження, мають свою особисту позицію з тих чи інших питань, яка не завжди узгоджується з позицією інших учених. У зв'язку з цим норма-дефініція певного поняття має сприйняти або відкинути окремі положення його наукової дефініції.

Водночас слід зазначити, що попри намагання законодавця забезпечити за допомогою дефінітивних норм одноманітність у розумінні основних процесуальних понять, він не в змозі це зробити принаймні щодо всіх них, бо теорія кримінального процесу не стоїть на місці. Вона застосовує все нові й нові методи дослідження (синергетичний, людиновимірний тощо). Тому сподіватися на вичерпне нормативне визначення дефініцій понять, яке б задовольняло всю наукову спільноту, не доводиться. Іншими словами, якими б повними не були визначення процесуальних понять у нормах-дефініціях, для теоретиків все одно залишиться предмет для доктринального тлумачення поняття. Інакше не може й бути, адже мета теоретичного дослідження поняття – всебічний і повний аналіз усіх його ознак і зв'язків. Унаслідок цього наукові дефініції понять, як правило, об'ємні, тоді як нормативне вираження поняття має відповідати вимогам законодавчої техніки, тобто бути лаконічним. Таким чином, про повний збіг наукових і правових дефініцій кримінально-процесуальних понять не йдеться.

Висновки. Головне, на що треба зважати під час формулювання дефініційних кримінально-процесуальних норм, є закладення у зміст нормативних приписів функціонального призначення цих норм. Основною функцією даних норм є *забезпечення однозначного розуміння теоретиками і практиками понять, за допомогою яких регулюються конкретні правила поведінки суб'єктів процесу під час провадження у кримінальних справах.* Однозначність у розумінні, отже й у застосуванні норм кримінально-процесуального права, забезпечується завдяки тому, що з'ясування значення норм ґрунтується на досягненнях процесуальної науки.

Список використаної літератури:

1. Зайцев Ю. Юридико-технічна невнормованість законодавства як джерело порушення прав людини / Ю. Зайцев // Права людини в Україні: стан, проблеми перспективи : М-ли міжнар. наук.-практ. конф. «Права людини в Україні» (м. Київ, 4–5 вересня 2002 р.). – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2003.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України, від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Голос України. – 19.05.2012. – № 90–9.1
3. Хворостянкіна А. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії / А. Хворостянкіна // Право України. – 2005. – № 11. – С. 28–32.
4. Мартиненко О. Нечіткі формулювання створюють проблеми для суддів. Проект Кримінально-процесуального кодексу очима практиків / О. Мартиненко, Т. Шевченко // Закон і бізнес. – 2005. – № 14. – 2–8 квітня. – С. 1, 5.
5. Губаева Т.В. Принцип определенности правовой нормы и лингвистическая экспертиза законопроектов / Т. В. Губарева, Д. И. Шакирорва // Юрислингвистика-3 : Проблемы юрислингвистической экспертизы : Межвуз. сб. научн. тр. ; под ред. Н. Д. Голева. – Барнаул, 2002.
6. Луценко А.П. Особливості реалізації мовних і стилістичних правил у кримінально-процесуальному законі / А. П. Луценко // Право і безпека. – 2004. – № 3'4. – С. 83–85.
7. Савонюк Р. Щодо термінів і понять Кримінально-процесуального кодексу України / Р. Савонюк // Право України. – 2004. – № 2. – С. 99–101.

